

**ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ**

**КОЗАЦЬКОГО РОДУ,
ВОЛИНСЬКОЇ ВДАЧІ**

(до 100-річчя від дня народження
Григорія Гуртового – краєзнавця, засновника
Торчинського народного історичного музею,
заслуженого працівника культури України)

Методико-бібліографічні матеріали

Луцьк, 2024

Козацького роду, волинської вдачі (до 100-річчя від дня народження краєзнавця, засновника Торчинського народного історичного музею, заслуженого працівника культури України) : метод.-бібліогр. матеріали / Волин. ОУНБ імені Олени Пчілки; уклад.: Н. Харчук, Ю. Ціхоцька. – Луцьк, 2024. – 24 с.

Цьогоріч відомому волинському краєзнавцю Григорію Гуртовому виповнилося би 100 літ. Член Національної спілки краєзнавців України, активний учасник багатьох краєзнавчих конференцій, де висвітлював цікаві й невідомі сторінки історії Волині, Луцького району. Написав кілька сотень науково-публіцистичних краєзнавчих статей та видав десять книг. Залишив по собі рукотворний пам'ятник – Торчинський народний історичний музей, що нині носить ім'я фундатора.

На відзначення 100-річчя від дня народження Григорія Олександровича Гуртового пропонуємо вашій увазі методико-бібліографічні матеріали «Козацького роду, волинської вдачі», які включають сценарій літературного вечора «Життя у пошуку, горінні і творчості» та план книжкової виставки «Григорій Гуртовий – співець історії рідного краю».

Укладачі: Н. Харчук, Ю. Ціхоцька

Відповідальна за випуск: Н. Граніч

Життя у пошуку, горінні і творчості (сценарій літературного вечора)

Ведуча: Багата наша Волинь душевно гарними і щедрими, талановитими і працелюбними, закоханими у свою справу людьми. Одним із таких був Григорій Олександрович Гуртовий. Його називали Вчитель, отаман, почесний професор, полковник краєзнавства, краєзнавець і дослідник старожитностей, директор музею, письменник. А деякі друзі і колеги, звали його просто і ласкаво: батько. Це була багата душею, обдарована багатьма талантами, освічена, особливо в історії, краєзнавстві людина.

Ведучий: «Коли мені в грудні нагадують про день народження, я завжди подумки йду до мого рідного Дніпра, до порогів запорізьких, які я в дитинстві бачив осяяними тисячами веселок, до мого козацького степового села Корніївки Запорізької області. Довгі вулиці з чепурними хатами, сади кучеряві, а над ними сяючі бані церковні. Навколо, до обрію, степ рівний, як стіл...» – так розпочинається автобіографія-сповідь Григорія Гуртового.

Ведуча: Народився Григорій Олександрович Гуртовий 26 грудня 1924 року на Запоріжжі у хліборобській родині, предки якої були козаками і старшинами Самарської та інших паланок Запорізької Січі. Дітей було четверо: Григорій (найстарший) та троє дівчаток. Там слухав розповіді дідуся Карпа про їх козацький родовід, від якого найперше дізнався про історію козаччини.

Ведучий: Ріс і справді козаком. Із завмиранням серця спостерігав, як з-за дніпровських хвиль виринали човни, а на них – мокрі веслярі. Уявляв собі, що то козацькі чайки повертаються після бою з бусурманами, а на одній з них – хтось із його предків. Пірнав на самісіньке дно ріки за випущеною стрілою, перепливав Дніпро, гартував і тіло, й душу. Бо казав дід Карпо, що всі в їхньому роду відважними були, а козацький старшина Гуртовий не здригнувся навіть, коли його за любов до України присудили у Варшаві до четвертування.

Ведуча: Восени 1932-го року пішов козак Григорій у перший клас. А вже весною 1933-го року клас розпався, і більшості однолітків йому не судилося побачити. Забрав малих козачат запорізьких голодомор, винищила козацьке село страшна сталінська чума.

Читець: «...ми з сестричкою Марією, шукаючи цвіту акації (бо всі її їли), дійшли до другої вулиці, що вела до школи. І побачили жах. З хати, що ліворуч вулиці, міліція виносила казан, у якому мати зварила свого порубаного сина, мого однокласника. Імені його точно не пам'ятаю, здається, Колею звали.

Найменшенький був у нашому першому класі. А за казаном вели матір. Вона кричала, як божевільна. Її з казаном доправили до сільради чи міліції.

Мама знову наказувала нам з Марійкою: «Ви малі. Вас зловлять, з'їдять... Не ходіть від двору». І обнімала, плакала: «Як же мені вас порятувати?» Бо ми так розпухли, що важко було ходити. А живіт як торба. До потрісканих, опухлих ніг мухи липнули.

Таке лихо було в кожній хаті. По сусідству у Хвисюнів опухлий дідусь на порозі помер. Моя однокласниця Дуняша Хвисюн пішла на город трави поїсти. Там і впала. І не змогла підвестися. Всю траву, що рукою дістала, з'їла. І поволі вмирала. Підвода з дядьками, яка їздила вулицями підбирати померлих, її «не побачила». Так вона там і лежала кілька днів».

Гуртовий Г. Голгофа Голоду: спогади про пережите : до 75-ї річниці голодомору в Україні / Г. Гуртовий. – Луцьк, 2008. – С. 21-22.

Ведучий: Залишені жебраками (у СОЗ довелося віддати і коня, і корову, і весь реманент), горді нащадки звитяжного роду Гуртових стали старцями. Після голодних блукань, старцювання на Луганщині, Донеччині і інших краях родина осіла в Кам'янці-Дніпровській, що на протилежному березі Дніпра від міста Нікополя. Тут, у Кам'янці, в українській школі №6, закінчив сім класів. Хотів учитися на художника, мріяв про художній технікум. Але навіть не говорив нічого батькові: той і сам бачив синові здібності, та за що мав учити хлопця? Мусив Гриша шукати роботу, а знайти її ой як непросто було. І поїхав він у Чистяковський район Сталінської (нині Донецької) області – там, на шахті №9, заробляв на хліб насущний його дідусь, репресований радянською владою. На тій же шахті працював відбійником і дядько Іван, в якого поселився Григорій.

Ведуча: «Жили ми в бараці, – згадував Григорій Олександрович. – Всі сім'ї так жили. В одній кімнатці, з єдиним віконцем – ціла родина. Я влаштувався на роботу в художню майстерню. Доводилося тяжко. Але люди були дружніми і всі почувалися українцями. Ніхто не ділив їх на місцевих і приїжджих, східняків і західників, ніхто нікому нічим не дорікав».

Ведучий: Коли розпочалася Друга світова війна, Григорій пішов у військкомат і попросився на фронт. У військкоматі навіть говорити з ним не стали: тобі п'ятнадцять з половиною літ, який фронт хлопче? Евакуюватися не вдалося. А у 1942 році пішки дійшов до Кам'янки, до батьків.

Ведуча: У червні 1942 року разом із меншою сестрою його вивезли до Німеччини. Вже у липні опинився в концтаборі Флосенбург, а звідти через кілька тижнів у філії цього концтабору на мартенівському заводі міста Різа на Ельбі, де і пробув до травня 1945 року. Табірний номер – 8439.

Читець: «Що пережито в таборі – не піддається опису. Це найогидніше глумління, заморювання голодом. Барак з загратованими вікнами аж до стелі. Двері на ніч замкнені. В коридорі – параша. Навколо табору – колюча огорожа, цілодобова варта. Ранкова перекличка за номерами. А далі конвой жене на роботу в цехи заводу. Страва – супоподібна юшка з вівсяної шелухи або кольрабі. Хліб з м'яса. Пайка на два рази вкусити. Спроби протестувати викликали лише побої. Пробуєш тікати – стріляють.

В цеху робітники дізналися, що я добре малюю. Просили намалювати Леніна чи Сталіна. Або приносили фотографію і папір, щоб з фото намалювати портрет. Це оплачувалося одним бутербродом. За малюнок силуету Леніна німець приніс майже відро картоплі. І сам роздав хлопцям, приклавши до уст пальця...»

Гуртовий Г. О. Автобіографія-сповідь / Г. О. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. О. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – С. 4.

Ведучий: Григорій Олександрович згадував, що особливо тяжко було у таборі у 1943 році. Від побоїв і голоду в кінці 1944 року відкрилася легенева кровотеча. Визнали – туберкульоз. Попав у лазарет. А у квітні 1945 року лазарет ліквідували.

Читець: «А нас, східняків, знову погнали в табір, з якого того ж дня вигнали величезною колоною в напрямку Дрездена. Конвой гнав нас лісовою дорогою. Несподівано налетіла ескадрилья американських винищувачів. Обстріл. Страх штовхнув окремих на втечу. Схопився з землі і я, заспішив за втікачами. Ліс. Порятунок. А коли відлетіли літаки, з іншого боку лісу побачили – за втікачами полюють, стріляють. Наша група – знову в глибину лісу.

Фронт був поруч. Ми його чекали всі роки табірної неволі. Визволення. Це були радянські війська».

Гуртовий Г. О. Автобіографія-сповідь / Г. О. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. О. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – С. 3.

Ведуча: У вересні 1945 року повернувся у свою рідну Кам'янку-Дніпровську, інвалідом II групи, тяжко хворим на туберкульоз. Мами вже не застав – померла ще 1943-го. Батька виписали з військового шпиталю після тяжкого поранення на фронті. А тут спекотне літо 1946-го. Двоє братиків і сестра з голоду пухнуть. Вдалося знайти замовлення, намалювати сотню портретів. І з заробленими грошима поїхав на Волинь купити хліба, щоб врятувати свою сім'ю.

Читець: «Добрався сюди з групою біженців на холодному товарняку. Луцьк стояв у руїнах, нинішня вулиця Лесі Українки – повністю зруйнована. А зима 1946-1947 – холодна-прехолодна, морозна і сніжна. Помандрували ми на села, щоб десь зігрітися, переночувати і роздобути їжі. Багато людей жили тоді ще в землянках, але ніхто не відмовив у нічлігу. Ділилися з нами картоплею, кислим молоком – тим, чим харчувалися й самі. Волинь і досі пахне мені вареною картоплею «в мундирах». То були найкращі пахощі, і то була королівська страва. Християнське милосердя, доброта і надзвичайний гуманізм волинян вразили мене на все життя. На мою думку, те, що зробили волиняни, рятуючи від голодної смерті тисячі співвітчизників зі Східної України, і досі не поціноване належно».

Гуменюк Н. Козак Гуртовий, отаман краєзнавців / Н. Гуменюк // Віче. – 2004. – С. 12.

Ведучий: Волинь рятувала тоді життя не лише Григорієві, але і його рідним. Щоб мати більше можливості допомогти родині, Григорій вирішив залишитися на цих теренах. Думав, тимчасово, а виявилось – на все подальше життя. Давнє захоплення малярством та віршуванням (мав кілька списаних віршами зошитів, навіть випускав колись з хлопцями-однодумцями альманах «Прометей», за який батьки мало волею не поплавилися) і вирішило його подальшу долю.

Читець: «Та виявилось, що вступити на роботу – треба бути комсомольцем. Думав, концтабірника не приймуть. Але не відмовили. Направили в село Верхи бібліотекарем. Але першого ж дня господар, до якого поставили на квартиру, стривожено сказав: «Був у селі. Чув – цієї ночі тебе мають убити. Ти – совет. За дня дійди до Торчина. Поспіши». Так і зробив. А другого дня мене направили в інше місце – редакцію районної газети «Вільна Україна».

Гуртовий Г. О. Автобіографія-сповідь / Г. О. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. О. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – С. 5.

Ведуча: Саме в Торчині на повну силу розкрився талант Григорія Гуртового як чудового педагога, журналіста, відданого історика-краєзнавця, майстра музейної справи. Працюючи в редакції Торчинської районної газети (1947-1962 рр.) зустрічався зі свідками різних подій, записував інтерв'ю, знаходив цікаві старовинні речі. Почав їх збирати. З часом назбиралася чимала колекція.

Ведучий: По-різному складалася доля Григорія Гуртового на Волині. Були і переслідування, і виклики «куди треба». Спочатку допікали тим, що був у німецькому полоні – все якихось шпигунських слідів шукали у колишньому в'язневій страшних концтаборів. Потім комусь не сподобалося, що він захопився історією, збирає старовинні речі. Де вже зашореним підозрами службистам було зрозуміти його щирі радість, коли, наприклад, він кістки мамонта знайшов.

Ведуча: А потім свою справу зробив донос. Розпочалося слідство, що тривало майже пів року. Опального кореспондента вигнали з редакції, обіцяли судити. Але якраз помер Сталін і все обійшлося. 1953 року повернули на роботу в редакцію газети, яка уже звалася «Колгоспна правда». Але атмосфера недовіри продовжувалася до початку дев'яностих років. Причиною цього Григорій Олександрович вважав могли бути його гострі статті в газетах, його критичні виступи на зборах і т. д. Навіть його краєзнавство спочатку було сприйняте як недозволена діяльність.

Читець: «А почалося усе це ще в 1953-1954 роках. Писав статті про історію Торчина і сіл. Джерело – записи спогадів старожилів, легенди, документи різних часів, знайдені знаряддя, уламки зброї і т.д. Публікації викликали у читачів неабиякий інтерес. Скоро появились у мене друзі-однодумці по краєзнавству. Збиралися. Обговорювали проблеми пошуку, сумнівалися».

Гуртовий Г. О. Автобіографія-сповідь / Г. О. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. О. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – С. 7.

Ведучий: Життя Григорія Олександровича поєднало в собі три великі пристрасті – історію, педагогіку і журналістику. Він не шукав їх – вони знайшли його самі. Працюючи журналістом та збираючи інформацію, здійснив сотні походів довколишніми селами. Зустрічі з людьми й отримані від них історичні пам'ятки зародили цікавість до минулого Волині. Праця в архівах і бібліотеках поглибила переконання про багату історію краю.

Читець: «В редакції експонатами в мене були уже заповнені ящики робочого стола (я був секретарем редакції), кутки фотолабораторії. Чимало дома зберігав. Виникла ідея створення музею. Але в райкомі партії сказали: «Не тим займаєшся. Гнати з роботи». Довелося доводити, що це вже музей, що в редакцію вже ідуть люди на екскурсію».

Гуртовий Г. О. Автобіографія-сповідь / Г. О. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. О. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – С. 7.

Ведуча: У 1956 році Григорій Гуртовий їде в обласний краєзнавчий музей, де до того був багато разів, з ідеєю створення музею і в Торчині. Ідею підтримали, експонати розмістили за тематичними групами. Музей оформили у 1959 році, а лише 17 вересня 1960 року відкрили, хоч практично екскурсії проводилися ще з 1957 року. 23 березня 1957 року – дата першої екскурсії, яка дала відлік існуванню Торчинського музею, що став першим музеєм у Волинській області на громадських засадах.

Ведучий: Були і вигідні пропозиції, прийнявши які, він міг би, напевно, зробити високу службову кар'єру. Так, після розформування Торчинського району його запросили до Ковеля, де і зарплата була вищою, і можливості більшими. А він повернувся до Торчина, бо, як каже, зрозумів, що без нього музей пропаде, як недоглянута дитина. Усі наступні роки, до останніх днів життя Григорій Гуртовий очолював музей. Довгий час поєднуючи обов'язки директора, екскурсовода, наукового співробітника і доглядача.

Ведуча: 10 травня 1967 року музей отримав звання «народний». Музей зростав. Тісно було в старому приміщенні. Радісним для засновника став 2004 рік, коли влада Луцького району подарувала під музей просторіше приміщення. Експозицію побудував окремими тематично-хронологічними вузлами, висвітливши багато подій минулого нашого краю. Урочисте відкриття відбулося 22 серпня 2006 року.

Ведучий: На семінарах, конкурсах авторську експозицію Григорія Гуртового оцінили, як одну з кращих за формою подачі історичних фактів. 2009 року Торчинський народний історичний музей посів перше місце за номінацією «Історія рідного краю» у першому всеукраїнському конкурсі на кращий громадський музей.

Ведуча: Григорій Олександрович жив за принципом «Ні дня без експоната!». Свій час, зусилля і кошти спрямовував на пошук і придбання історичних речей, серед яких чимало унікальних експонатів: особисті речі польського письменника Юзефа Крашевського, рідкісні стародруки, козацька зброя XVII-XVIII століття, бойова ракета XIX століття та інші.

Ведучий: Ще один принцип Григорія Гуртового: музейну колекцію обов'язково повинні бачити люди, тільки тоді вона матиме виховне, просвітницьке значення. Якнайкраще виконував його, працюючи вчителем історії і суспільствознавства Торчинської школи. Педагогічній роботі віддав більше 35 років (закінчив історичний факультет Луцького педінституту). Заснував гурток юних екскурсоводів. Організовував дітей для пізнавальних походів селами Луцького і кількох сусідніх районів. Завдяки таким походам

вдалося зібрати такі експонати, які згодом стали гордістю музею. Усі його учні виростили із зацікавленням до історії рідного краю, частина з них стала докторами і кандидатами наук, багато з них сьогодні працюють на ниві краєзнавства Волині.

Читець: Вивчай історію країни,
В якій родився і живеш,
Яку, мов маму, рідну,
Ти Україною зовеш.
Вивчай і долю свого міста,
Звідки стежина промениста
Тебе в великий світ вела.
І родовід свій знати треба,
Козацький корінь свій міцний,
Щоб милостивим було небо
До тебе в час оцей гучний.
Бо Україна встати хоче
З колін правічної біди.
Плече підстав ти їй охоче,
На ноги в повний зріст зведи.
І якщо разом дружно взятись,
І разом дружно працювати,
Правічні лиха мусять здатись,
Щоб Україні процвітати.
Вивчай історію старанно,
Сім'ї, народу, родовід,
Щоб ширшим став тобі прекрасний,
Великий, мудрий Божий світ.

Гуртовий Г. Вивчай історію старанно / Г. Гуртовий // Педагогічні роздуми: електронна газета. – 2021. – №56-59 (вересень-грудень). – С. 7.

Ведуча: Григорій Олександрович проводив активну дослідницьку роботу. Краєзнавця в буквальному розумінні потрясла минушина краю, який став рідним. Віднайдені експонати ставили запитання. Шукаючи відповіді, заглиблювався в історичну літературу, аналізував факти. Найбільше його захопили дві теми: історія козацтва на Волині та минуле населених пунктів південно-західної частини регіону. Зав'язав контакти з працівниками багатьох наукових установ. Досліджував документи архівів Луцька, Житомира, Києва, Львова, Тернополя та інші.

Ведучий: Одним із перших підняв із забуття імена Галшки Гулевичівни, уродженки Затурців, Мар'яна Перетятковича з Усич, Стефана Стубелевича з Володимира. На Волині народився полковник Андрій Войнаровський, співавтор першої української Конституції, а родом із Ружина – три гетьмани (Остафій,

Богдан, Михайло Ружинські). Досліджував біографії Йова Кондзелевича, Еви Фелінської, низки родин торчинської інтелігенції. Його титанічна дослідницька робота дає нам змогу знати про багатьох волинян – учасників II світової війни, які захищали і визволяли наш край, про в'язнів фашистських концтаборів, яким він сам був, про голодомор на рідній Запорізькій землі, який він і його родина пережили.

Читець: «... я живу, дихаю краєзнавством Волині, музеєм, пошуком, краєзнавчими походами з учнями, поїздками по історичних місцях...

За роки роботи в музеї провів тисячі екскурсій, зустрічей з ветеранами війни і праці, старожилами, призовниками в армію і т.д. Підготував десятки вмілих учнів-екскурсоводів. Частина з них стали чудовими краєзнавцями, істориками, а всі – палкими шанувальниками історії, передусім волинської».

Гуртовий Г. О. Автобіографія-сповідь / Г. О. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. О. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – С. 7.

Ведуча: Григорій Гуртовий був членом Національної спілки краєзнавців України, активним учасником багатьох краєзнавчих конференцій, де висвітлював цікаві й невідомі сторінки історії Волині, Луцького району. Написав кілька сотень науково-публіцистичних краєзнавчих статей. За життя видав десять книг, серед яких фундаментальні праці «Волинь – край козацький» (видання 2000 року, перевидання – 2009 року), «Волинський Ружин і гетьмани Ружинські» (2003), «Торчин – передзвін віків» (2003), «Євреї містечка Торчин» (2003), «Голгофа голоду: спогади про пережите» (2008) «Городок. Історична доля села Городок Луцького району» (2011), «Білосток. Історико-краєзнавчі нариси» (2012) та інші.

Ведучий: Головним відкриттям Григорія Гуртового було те, що він чи не першим став дослідником, який проклав місток між Волинню та українською козащиною, спираючись на праці відомих дослідників козащини. На конкретних фактах він доводить, що й Волинь є справді козацьким краєм. Що козацька історія Волині зоріє яскравими іменами славетних гетьманів, полковників, інших козацьких старшин.

Читець: Гей, у Луцьку, славнім місті,
Там зійшлося не сто, не двісті,
А збирався люд увесь:
Подивитись кожен хоче,
Як-то смерті тут доскоче
Гайдамака – славний Лесь.

Вже збудовано й помости,
Де дають страшної хлости,
Кат з сокирою стоїть;
Круг помосту, – то не жарти! –
Вояки пильнують варти –
Шабля в кожного блищить...

Грінченко Б. Лесь, преславний гайдамака / Б. Грінченко // Грінченко Б. Твори в двох томах / Б. Грінченко. – Т. 1. Поетичні твори. Оповідання. Повісті. – Київ, 1990. – С. 100.

Ведуча: Велика краєзнавча праця Григорія Гуртового у 2000 році завершилася виданням монографії «Волинь – край козацький». Це одне з перших ґрунтовних досліджень, в якому автор на основі численних достовірних документів та свідчень сміливо доводить, що Волинь є справді козацьким краєм. Це хвилююча оповідь про славні традиції нашого народу, про визначні історичні постаті, про відважних лицарів боротьби за волю і щастя нації, прадавні сподвижницькі наміри якої знайшли своє реальне втілення в теперішній незалежній Україні.

Ведучий: Історико-краєзнавчі нариси «Волинь – край козацький» присвячені «... добрій пам'яті мого прапрадіда Карпа Гуртового – козацького полковника Самарської паланки Запорізької Січі (1772 р.) і дідуся – теж Карпа Карповича Гуртового – талановитого хлібороба Запорізького краю, замордованого голодом 1933 року».

Ведуча: В передмові автор пише: «Ви взяли в руки цю книжку і вже з її назви побачили, що в ній ідеться про козацьку долю Волині, про те, що і цей край такий же козацький, як і земля запорізька, все Придніпров'я, вся Україна...

У цій книжці зібрано все те, що я, вчитель історії і краєзнавець, побачив зі своєї селянської хати, що було доступне мені – відоме і невідоме – з багатьох джерел. Чимало висвітлено тут і того, що довго замовчувалося, що ховали від нас, українців».

Ведучий: Інша праця Григорія Гуртового – «Волинський Ружин і гетьмани Ружинські» хоч і значно менша за обсягом, але така ж насичена історичними фактами, цікавими висновками, збагачена додатками.

Ведуча: Григорій Гуртовий дослідив перший козацький реєстр від 30 березня 1581 року, більша частина записаних до нього козаків була волинянами, та реєстр 1649 р. Відкриттям стало віднайдення Торчинського маніфесту XVIII ст.

Ведучий: Особливе місце серед краєзнавчих досліджень Григорія Гуртового посідає його рідний Торчин. Упродовж тривалого часу вівся інтенсивний пошук в архівах документів, фактів, які і дозволили відтворити окремі періоди історичної долі цього містечка. Одночасно нагромаджувалися факти із скупих рядків літописів, окремих монографій, журналів, публікацій газет, із спогадів кількох поколінь мешканців Торчина та навколишніх сіл.

Читець: Рідний мій Торчин –
Містечко прадавнє,
Мила домівко моя.
Може вона не найкраща у світі,
Та наймиліша, своя.

Кличуть мене
У міста величаві,
Бачу там Божу красу.
Та я із любов'ю у серці своєму
Торчина образ несучу.

Кожна стежина
У Торчині рідна.
Хата матусі, – мов рай.
Тут мої предки життя будували
І боронили свій край.

Рідний мій Торчин
На рідній Волині –
Гроно калинове ти.
Вічну любов до Волинського краю
Легко у серці нести.

Гуртовий Г. Рідний мій Торчин / Г. Гуртовий // Гуртовий Г. Торчин – передзвін віків / Г. Гуртовий. – Луцьк, 2003. – С. 7.

Ведуча: Цікаві події зафіксували назви урочищ, полів, струмків, кутків Торчина та найближчих сіл. Промінчиками в минувшину стали легенди, перекази, народні пісні, примовки. Багатим джерельним матеріалом стали і експонати, фонди Торчинського народного музею, де зібрані речові докази щодо багатьох подій і явищ суспільного життя у цьому регіоні. Усе це разом і допомогло відтворити історію Торчина і сіл «Торчинського ключа».

Ведучий: Книга «Торчин – передзвін віків» вийшла друком у видавництві «Надстир'я» у 2003 році. На її сторінках відображена історична доля одного з

древніх літописних містечок Волині, яке з 1540 року мало Магденбурське право і відіграло помітну роль у господарському та культурному житті краю, у боротьбі з численними нашествиями людоловів і загарбників.

Читець: Йде воїн Торчин по містечку,
Що сам колись нам заснував.
– Як у моєму вам гніздечку? –
Ніби у кожного питав.
– Чи до смаку вам назва міста?
– Чи милі Сарни береги?
– В мій час тут меч дзвенів вогнистий,
Аби не лізли вороги.
І заборола на Застріжжі
Тут нездоланими були...
У Божий храм, що на узвишші,
Ми з щирим серцем всі ішли...
І Бог хранив це наше місто
Від люті вражої не раз.
Бо ми молились урочисто
Про милість Божую для нас.
Ми Магденбурське право місту
Трудом, любов'ю здобули,
Щоби шляхи нащадкам чисті
В світі торгові пролягли.
Нам замок торчинський був грізним
Для кримських зайд, для ворогів.
В боях тримались ми залізною,
Щоб Торчин всім нащадкам жив...
Йде воїн Торчин по містечку,
Щоб сам колись нам заснував,
І просить нас усіх сердечно,
Щоб кожний край цей шанував...

Гуртовий Г. Йде воїн Торчин по містечку / Г. Гуртовий // Гуртовий Г.О. Торчин – передзвін віків: іст.-краєзн. нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк, 2003. – С. 4.

Ведуча: «Причасний гул віків» озивається до нас із кожної сторінки то легендою про заснування Торчина на острові Застріжжя, то зубом дорослого мамонта, видобутим під час копання криниці на глибині 10,7 метра, то голосом древніх русичів і передзвоном срібних римських монет першого століття нової ери, то впевненою ходою князя Данила Романовича, який, цілком вірогідно,

побував тут, прямуючи до Жидичинського монастиря на зимового Миколи у 1227 році. Не менш цікавою й драматичною була доля містечка та його мешканців пізніших часів.

Ведучий: Історико-краєзнавчі нариси адресовані усім, хто залюблений у неповторну красу Лесиноного краю, хто цікавиться історією Волині, її древніх і зовсім молодих міст і сіл. Вона має ось таку посвяту: «Присвячується на знак найщирішої вдячності всім торчинцям, усім волинянам, які в жорстокий голод 1946-1947 років здійснили справді християнський подвиг – порятували від голодної смерті 700-800 тисяч біженців-«мішочників» зі Сходу України, давали їм притулок, ділилися з ними останніми своїми пожитками тяжкого повоєнного часу».

Ведуча: Дошукуючи істини, Григорій Гуртовий не обмежується суто українськими персоналіями. На основі спогадів очевидців, матеріалів кількох архівів взнав жахливу правду про трагедію торчинських євреїв. Трагічні епізоди та маса іншої унікальної інформації лягли на сторінки книги «Євреї містечка Торчин», що побачила світ у київському видавництві «Риф» 2003 року.

Ведучий: Предметом дослідження науковця стала новітня історія: трагедія Луцької тюрми у червні 1941 року, діяльність ОУН-УПА на Волині. Не міг дослідник оминати теми голодомору. У 2008 році видав книгу «Голгофа голоду: Спогади про пережите», яка вийшла у Луцьку, у видавництві «Надстир'я».

Ведуча: «Голгофа голоду» – то найболючіший щем душі Григорія Гуртового. У ній вміщено спогади не лише автора, а й багатьох тих, хто був свідком або сам пережив у ті роки неймовірні страждання українського народу. Книга присвячена 75-річчю пам'яті багатомільйонних жертв голодомору-геноциді 1933 року.

Ведучий: В передмові автор пише: «Пишу ці рядки і думаю, хто схоче читати цей жах? А чи не злякаються? А чи повірять? Адже йдеться про геноцид цілого народу в найбагатших чорноземних краях козацької України...

Нашадки мусять знати, що найхвастовитіша в світі партія комуністів Росії ішла по трупах мільйонів до так званих індустріалізації і колективізації. Що ніякий пролетаріат не мав «диктатури», що то була диктатура компартії. Вона зуміла зробити неймовірне – за чверть віку організувати аж три голодомори (1921-1922 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр.). А якщо врахувати голодний 1928-ий – то це виходить аж чотири. У них загинули мученицькою смертю десятки мільйонів людей».

Перегляд фільму «ГОЛГОФА ГОЛОДУ – ГРИГОРІЙ ГУРТОВИЙ ПРО ГОЛОДОМОР (ВІДЕО) <https://www.youtube.com/watch?v=77TpjCSCe68>

Ведуча: Завершальним акордом книги стали слова: «Це справді християнський подвиг Волинян... Низький уклін і щира вдячність тобі, Волинський краю, усім вам, люди Волині, від усіх порятованих від голоду за братерську допомогу в найтяжчі роки історії України!».

Ведучий: В загальнонаціональний День пам'яті 26 листопада 2016 року на території Хрестовоздвиженської церкви представники влади урочисто відкрили пам'ятник християнському милосердю волинян, який планували встановити майже десятиліття тому. Сотні лучан спостерігали, як у місті відкривали пам'ятник не жертвам, а добрим справам загиблих людей.

Ведуча: Великий пласт малих історичних міст і містечок, сіл було досліджено Григорієм Олександровичем. Складений детальний перелік населених пунктів, які були піддані набігам і руйнуванням з 1491 по 1709 роки, яких більше 100.

Ведучий: 2011 року у Луцьку у видавництві «Надстир'я» вийшла з друку книга під назвою «Городок. Історична доля села Городок Луцького району». В ній йдеться про історичну долю одного з сіл Луцького району, що має «міську» назву – Городок. Широкому читацькому загалу надається можливість ознайомитися з його походженням, з його далеким і близьким минулим та днем теперішнім, з етапами боротьби його поколінь за щастя і волю, за краще майбутнє, за утвердження омріяної віками світлої ідеї українського національного ренесансу.

Читець: Є на Волині під Луцьком маленьке село Городок –
Це Батьківщина моя і твоя – наш райський садок.
Тут з давніх часів хлібороби не бідно живуть,
Славлять свій край і його бережуть.

Місце намолене – церква при в'їзді,
Святий Миколай всіх вітає приїжджих.
Низький уклін усім тим, хто праворуч і вже не з нами...
Уклін Вам, брати й сестри – односельчани!

Цей край дивовижний, багата земля...
А Чорногузка помітно міліє з роками.
Трішки підсіла Лисоха-гора,
Там, де в дитинстві гуляв я з батьками.

Хутір Юзефін, колгоспні поля.
Школа стояла і клуб біля церкви.
Тільки тепер тут все начисто стерто.
А на душі дуже боляче й терпко.

Був в Городку і Шевченко – то факт історичний.
Тут проживав його брат по перу заграничний –
Юзей Ігнацій – письменник Крашевський –
Автор романів, художник вселенський.

Свідок подій тих – старенька криниця –
Можна й сьогодні води тут напиться.
І вам пощастить, може. Тільки не зразу,
Побачите там Василя і циганку Азу.

Гуртовий Г. Є на Волині під Луцьком маленьке село Городок / Г. Гуртовий // Гуртовий Г. Городок. Історична доля села Городок Луцького району: іст.-краєзн. нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк, 2011. – С. 7-8.

Ведуча: 2012 року у видавництві «Волинські старожитності» побачила світ коротка історія славетного села Білосток – краєзнавчі нариси «Білосток з найдавніших часів». У книзі на основі археологічних, архівних, історичних джерел, переказів і спогадів висвітлено історію села Білосток Луцького району.

Ведучий: Григорій Олександрович відійшов у вічність 1 вересня 2012 року. Ховали на цвинтарі у містечку Торчин по козацьких звичаях, накривши небіжчика малиною китайкою, така була остання воля козака Григорія Гуртового. І стріляла козацька гармата, прощалися волинські козаки з волинським козацьким літописцем, великим українцем.

Ведуча: За багаторічну працю на ниві музейництва і краєзнавства Григорій Гуртовий удостоєний багатьох нагород: зокрема, звання «Заслужений працівник культури України», ордена «Знак пошани», «За заслуги» III ступеня, «За мужність», лауреат премії імені Дмитра Яворницького, обласних премій ім. Миколи Куделі та «Одержимість», почесний громадянин Волині і Луцького району, почесний професор ВНУ імені Лесі Українки та університету розвитку людини «Україна», «Людина року 2009» на Волині.

Ведучий: З 11 липня 2013 року Торчинський народний історичний музей носить ім'я Григорія Олександровича Гуртового. Рік потому, 26 грудня 2014 року в музеї було відкрито експозиційну частину, де висвітлюється життєвий і творчий шлях краєзнавця та освячено меморіальну пам'ятну дошку, яку встановлено на приміщенні музею.

Григорій Гуртовий – співець історії рідного краю (план книжкової виставки)

Розділ I

Григорій Гуртовий: «Історію я чую живою...»

Про відзначення державними нагородами України : Указ Президента України від 20 листоп. 2007 р. № 1123 // Уряд. кур'єр. – 2007. – 5 груд. – С. 1–2.

Гуртовий Г. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія / Г. Гуртовий. – Луцьк, 1994. – 155 с.

Гуртовий Г. Волинський Ружин і гетьмани Ружинські / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 58 с.

Гуртовий Г. Волинь – край козацький / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 352 с.

Гуртовий Г. Волинь – край козацький : іст.-краєзн. нариси / Г. Гуртовий ; 2-ге вид., допов., уточ. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 386 с.

Гуртовий Г. Голгофа Голоду: спогади про пережите : до 75-ї річниці голодомору в Україні / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 144 с.

Гуртовий Г. Городок. Історична доля села Городок Луцького району / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 156 с.

Гуртовий Г. Євреї містечка Торчин / Г. Гуртовий. – Київ : РИФ, 2003. – 108 с.

Гуртовий Г. Торчин – передзвін віків : іст.-краєзн. нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 364 с.

Гуртовий Г. Торчин у цифрах і фактах / Г. Гуртовий. – 2-е вид., допов. та зм. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2011. – 32 с. : іл.

Луцький район: минуле і сучасність : іст.-інформ. вид. / ред. колегія : А. О. Горбатюк, М. С. Лапків, М. Ф. Левонюк, Г. О. Гуртовий та ін. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2001. – 186 с. : іл.

Гуртовий Г. Голгофа мого народу ; Така гірка правда ; Страшний 1947-й / Г. Гуртовий // Україна. Голодомор 1946-1947 років: непокараний злочин, забуте добро / авт.-упоряд. А. Бондарчук. – Київ, 2017. – С. 272–273, 273–280, 280–284.

Гуртовий Г. О. Олександр / Г. О. Гуртовий // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2022. – Т. 24 : О. – С. 307

Гуртовий Г. Йов Кондзелевич у контексті духовного, громадського і політичного життя Волині рубежу XVII–XVIII ст. / Г. Гуртовий // Яровиця : наук.-метод. та культ.-просвіт. часоп. – 2017. – № 1/2. – С. 74–76.

Розділ II

Життя в пошуку, горінні й творчості

Григорій Гуртовий : біобібліогр. покажч. / упоряд. Л. І. Коць. – Луцьк : [б. в.], 2014. – 57 с.

Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового : наук. зб. / упоряд.: А. Силюк, О. Мельник. – Луцьк : [б. в.], 2016. – 165 с. : іл.

I Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового : матеріали I Волин. обл. краєзн. читань, присвяч. 90-річчю від дня народж. Григорія Гуртового, смт. Торчин, 26 груд. : наук. зб. – Луцьк, 2014. – С. 64–129.

Бондаренко Г. Погляди Г. О. Гуртового на козацьку історію Волині / Г. Бондаренко // Волинь – край козацький : матеріали наук.-практ. конф. з пед. краєзн. : наук. зб. – Луцьк, 2018. – С. 103–104.

Бондаренко Г. Під зорею Кобзарєвого слова / Г. Бондаренко, М. Філонюк // Україна Тараса Шевченка / упоряд.: Р. Маньковська, В. Мельниченко ; авт. передм.: О. Реєнт, Л. Новохатько. – Харків, 2015. – С. 119–131.

Бондарчук А. Чи ввійде в історію моральний подвиг західняків? / А. Бондарчук // Волинський музейний вісник : наук. зб. – Луцьк, 2016. – Вип. 8. – С. 111–115.

Бундак О. Козацька тематика у доробках Григорія Гуртового / О. Бундак // Українське державотворення: проблеми і сучасність : зб. наук. пр., присвяч. цивілізаційним аспектам козацької доби / ред.: Г. В. Бондаренко, О. Й. Дем'янюк. – Луцьк, 2022. – Вип. XVIII. – С. 5–12.

Дмитренко А. Луцьк і Леся Українка та родина Косачів у дослідженнях волинських музейників / А. Дмитренко // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / відпов. за вип. П. Рудецький. – Луцьк, 2021. – Вип. XVII. – С. 279–290.

Морозюк Р. Волинський рід Черняків і полтавський козацький полк / Р. Морозюк // Морозюк Р. Краєни. Волинь – Полтавщина / Р. Морозюк. – Полтава, 2023. – С. 128–131.

Олешко П. Г. О. Гуртовий – зачинатель педагогічного краєзнавства та музейної педагогіки на Волині / П. Олешко // Волинь – край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф., 12 жовт. : наук. зб. – Луцьк, 2021. – С. 82–90.

Олешко П. Григорій Гуртовий – історик волинського козацтва / П. Олешко // Волинь – край козацький : матеріали наук.-практ. конф. з пед. краєзн. : наук. зб. – Луцьк, 2018. – С. 104–112.

Потурай О. Гукає до нас історія: «Прокиньтесь!» / О. Потурай // Апостол правди і науки. Волинські письменники – 200-літньому ювілею Тараса Шевченка / ред.-упоряд. О. Г. Потурай. – Луцьк, 2014. – С. 113–124.

Малімон Н. Чи матиме Торчин вулицю полковника УНР?: якщо у містечку навіть нема вулиці Григорія Гуртового, засновника історичного музею, відомого не лише на Волині... / Н. Малімон // День. – 2021. – 9–10 квіт. – С. 7.

Олешко П. Збереження та розвиток козацьких традицій Волинського краю у доробку Григорія Гуртового / П. Олешко // Краєзнавство. – 2019. – № 4. – С. 84–94.

Силюк А. Внесок Григорія Гуртового у розвиток історичного краєзнавства та музейної справи Волині / А. Силюк // Майбутнє шкільних музеїв: розвиток і трансформація в умовах сучасних викликів : матеріали Всеукр. круглого столу, 31 жовт. 2023 р. / упоряд.: П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. – Луцьк : Волинський ІІПО, 2024. – С. 168–173.

Бондаренко Г. Гуртовий Григорій Олександрович / Г. Бондаренко, О. Вернидубов, А. Силюк // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю : довідник. – Київ ; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 55.

Криштап'юк Л. 26 грудня 85 років від дня народження Г. О. Гуртового (1924) – історика, краєзнавця, заслуженого працівника культури України / Л. Криштап'юк // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2009 рік. – Луцьк, 2008 / Упр. культури і туризму Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки ; ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, Е. С. Ксендзук ; відп. за вип. А. М. Силюк, Л. А. Стасюк. – Луцьк, 2008. – С. 130–135.

Мельник О. 26 грудня 90 років від дня народження Г. О. Гуртового (1924–2012) – історика, краєзнавця, заслуженого працівника культури України / О. Мельник // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2014 рік / Упр. культури і туризму Волин. ОДА, Волин. краєзнав. музей, Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки ; ред.-упоряд.: Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. – Луцьк, 2013. – С. 196–203.

Сахнюк А. 26 грудня 100 років від дня народження Г. О. Гуртового (1924–2012) – краєзнавця, засновника Торчинського народного історичного музею, заслуженого працівника культури України / А. Сахнюк // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2024 рік / Волин. обл. рада, Департамент культури, молоді та спорту Волинської ОДА, Волин. краєзнав. музей, Волин. ДОУНБ імені Олени Пчілки. – Луцьк : Терен, 2024. – С. 189–193.

Розділ III

Музейний світ Григорія Гуртового

Гуртовий Г. Обласний і народний музеї – постійна співпраця. Дещо з досвіду роботи Торчинського народного музею / Г. Гуртовий // Волинський музей : історія і сучасність : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю Волин. краєзн. музею та 60-річчю Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – С. 188–190.

Гуртовий Г. Обласний краєзнавчий музей – постійна опора в роботі народного музею / Г. Гуртовий // Волинський музей : історія і сучасність : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю Волин. краєзн. музею та 55-річчю Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки. – Луцьк, 2004. – С. 56–58.

Гуртовий Г. Торчинський народний музей – важливе джерело вивчення історії рідного краю / Г. Гуртовий // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцький район: історія, сучасність, перспективи : матеріали XXII обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., присвяч. 15-річчю Незалежності України, 40-річчю Луцького р-ну та 50-річчю Торчин. іст. музею. – Луцьк, 2007. – С. 110–111.

Дука Д. Краєзнавча діяльність Григорія Гуртового (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / Д. Дука // Волинь і волиняни в історії та культурі України : зб. тез наук. дослідж. слухачів наук. тов. Волин. обл. МАН. – Луцьк, 2018. – С. 53–55.

Мельник О. Ентузіаст музейного краєзнавства Волині : до 90-річчя від дня народження Г. О. Гуртового / О. Мельник // Минуле і сучасне Волині та Полісся: з історії національних меншин на Волині : матеріали Міжнар. наук. іст.-краєзн. конф. «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20–21 серп., смт. Маневичі та Міжнар. наук. конф. «Польська культура в контексті волинського тексту», 3–4 квіт. : наук. зб. – Луцьк, 2014. – С. 283–288.

Сахнюк А. 23 березня 65 років від дня створення Торчинського народного історичного музею імені Григорія Гуртового (1957) / А. Сахнюк // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2022 рік / Упр. культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА, Волин. краєзнав. музей, Волин. ДОУНБ імені Олени Пчілки. – Луцьк : Терези, 2021. – С. 90–94.

Сахнюк А. Музейний світ Григорія Гуртового / А. Сахнюк // Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового : наук. зб. / упоряд.: А. Силюк, О. Мельник. – Луцьк : б. в., 2016. – С. 49–50.

Фесенко Н. Музей був його життям / Н. Фесенко // Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового : наук. зб. / упоряд.: А. Силюк, О. Мельник. – Луцьк : б. в., 2016. – С. 54–58.

З М І С Т

1. Життя у пошуку, горінні творчості: сценарій літературного вечора --- с. 3
2. Григорій Гуртовий – співець історії рідного краю ----- с. 19